

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXIX

P R E S I D E N C Y

Book 14

VLADAN ĐORĐEVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 176th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXIX

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 14

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ШЕСТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

БЕОГРАД 2020

Организациони одбор
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић
Вера Бајић, секретар

Рецензенти
академик Василије Крстић
академик Нада Милошевић Ђорђевић
академик Миодраг Чолић
академик Љубодраг Димић
проф. др Душан Иванић
проф. др Горан М. Максимовић

Главни уредник
академик Зоран Кнежевић

Уредници
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура
Младенка Савичић

Коректура
Рајка Павловић

Дизајн корица
Драјана Лацмановић–Лекић

Штампа
Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-888-4

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

САДРЖАЈ

Реч уредника.....	9
Василије Ђ. Крестић: <i>Владан Ђорђевић и Српско учено друштво</i>	11
Vasilije Đ. Krestić: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Learned Society (SLS)</i>	17
Вељко Тодоровић: <i>Владан Ђорђевић и српска војска</i>	19
Veljko Todorović: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Army</i>	35
Вељко Тодоровић, Јово Зељковић: <i>Владан Ђорђевић и историја Српској војној саниџерији</i>	37
Veljko Todorović, Jovo Zeljković: <i>Vladan Đorđević and the History of the Serbian Medical Corps</i>	52
Радоје Чоловић, Владимир Кањух: <i>Владан Ђорђевић и Српско лекарско друштво</i>	53
Radoje Čolović, Vladimir Kanjuh: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Medical Society</i>	68
Радоје Чоловић: <i>Прикази, предавања и дискусије др Владана Ђорђевића на састанцима Српској лекарској друштва</i>	71
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević's Presentations, Lectures and Discussions at the Serbian Medical Society Meetings</i>	80
Зоран Вацић: <i>Народна медицина у Срба написао др Владан Ђорђевић</i>	81
Zoran Vacić: <i>Narodna medicina u Srba by Dr Vladan Đorđević</i>	103
Радоје Чоловић: <i>Владан Ђорђевић иницијатор и оснивач „Српској друштва за приватну помоћ рањеницима и болесницима“ (Српској друштва Црвеној крсти)</i>	105
Radoje Čolović: <i>Vladan Đorđević, Initiator and Founder of „The Serbian Society for Private Assistance to the Wounded and Sick Soldiers“ (Serbian Red Cross Society)</i>	116

Гордана Лазаревић: Улога др Владана Ђорђевића као уредника и власника часописа Отаџбина у развоју здравствене културе.....	117
Gordana Lazarević: <i>Vladan Đorđević's role as the editor and owner of the journal Otažbina in building a culture of health</i>	136
Зоран Ваџић: Реформа помоћи сиромашнима – допринос Владана Ђорђевића	137
Zoran Vacić: <i>Reform of help to the Poor – Vladan Đorđević's Contribution</i>	150
Радоје Чоловић: Др Владан Ђорђевић, први почасни доктор медицинских наука Универзитета у Београду	153
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević, the first Honorary Doctor of Medical Sciences of the University of Belgrade</i>	164
Зоран Ваџић: „Мизерија практичној животи“ Владана Ђорђевића	165
Zoran Vacić: <i>Vladan Đorđević's "Misery of Practical Life"</i>	184
Борис Милосављевић: Породица и порекло Владана Ђорђевића	185
Boris Milosavljević: <i>Vladan Đorđević's Family and Background</i>	203
Драган Симеуновић: Полемика др Владана Ђорђевића са српским социјалистима о „сиротињској болници“ и радничком питању	205
Dragan Simeunović: <i>The Polemic of Dr Vladan Đorđević with Serbian Socialists About "the Hospital for the Poor" and the Labour Issue</i>	237
Мирослав Перишић: Дипломатски дани Владана Ђорђевића у Атини	239
Miroslav Perišić: <i>Vladan Đorđević's Diplomatic Service in Athens</i>	251
Петар В. Крестић: Шест писама Стојана Новаковића Владану Ђорђевићу 1893. године	253
Petar V. Krestić: <i>Six Letters that Stojan Novaković sent to Vladan Đorđević in 1893</i>	270
Славенко Терзић: Балкански хоризонти Владана Ђорђевића	271
Slavenko Terzić: <i>Balkan Horizons of Vladan Đorđević</i>	292
Милић Ј. Милићевић: Државне и друштвене промене за време председништва Владана Ђорђевића (октобарској режима) 1897–1900. године	293
Milić J. Milićević: <i>State and Social Changes During the Presidency of Vladan Đorđević (October Regime) 1897–1900</i>	306
Војислав Г. Павловић: Конкордатско питање за време владе Владана Ђорђевића	307
Vojislav G. Pavlović: <i>The Concordat Issue During the Government Led by Vladan Đorđević</i>	319

Владимир Јовановић: <i>Владан Ђорђевић и Ивањдански атентат</i>	321
Vladimir Jovanović: <i>Vladan Đorđević and the Ivandan Assassination Attempt</i>	340
Ђорђе Ђурић: <i>Владан Ђорђевић и Јован Жујовић, њихов политички судбина два разочарана обреновићевца</i>	343
Đorđe Đurić: <i>Vladan Đorđević and Jovan Žujović, the Political Destiny of two Disillusioned Supporters of the Obrenović Dynasty</i>	360
Јован Делић: <i>Владан Ђорђевић у науци о књижевности</i>	363
Jovan Delić: <i>Vladan Đorđević and the Science of Literature</i>	377
Душан Иванић: <i>Владан Ђорђевић и српски реализам</i>	379
Dušan Ivanić: <i>Vladan Đorđević and Serbian Realism</i>	385
Љиљана Костић: <i>Аутобиографски и поезијски дискурс Владана Ђорђевића</i>	387
Ljiljana Kostić: <i>Vladan Đorđević's Autobiographical and Poetic Discourse</i>	397
Татјана Јовићевић: <i>Историја, фикција, актуелност – причање и поруке у прози Владана Ђорђевића</i>	399
Tatjana Jovičević: <i>History, Fiction, Actuality – Storytelling and Messages in the Prose of Vladan Đorđević</i>	415
Јована М. Јосиповић: <i>Митологика романтичне љубави и страсти у Кочиной крајини</i>	417
Jovana M. Josipović: <i>Mythopoetics of Romantic Love and Passion in Kočina krajina</i>	426
Драгана Вукићевић: <i>Голгота – поезика мелодрамске прозе</i>	427
Dragana Vukičević: <i>Golgotha – The Poetics of Melodramatic Prose</i>	445
Снежана Милосављевић Милић: <i>Слика владара између историјске и књижевне наративе у роману У фронт Владана Ђорђевића</i>	447
Snežana Milosavljević Milić: <i>A Portrait of a Ruler Between Historiographic and Literary Narration – U front by Vladan Đorđević</i>	455
Горан М. Максимовић: <i>Путописна проза Владана Ђорђевића</i>	457
Goran M. Maksimović: <i>Travelogue Prose by Vladan Đorđević</i>	468
Зорица Несторовић: <i>Рађ Владана Ђорђевића у области драме</i>	469
Zorica Nestorović: <i>Vladan Đorđević's Work in the Field of Drama</i>	484

Радослав Ераковић: <i>Лекар, њојџуковник и невешџи коњаник: мемоарско-дневничка сучељавања Владана Ђорђевића и Пере Тодоровића</i>	485
Radoslav Eraković: <i>Physician, Lieutenant Colonel and Unskilful Equestrian: Literary Rivalry Between Vladan Đorđević and Pera Todorović</i>	495
Гордана Илић Марковић: <i>Бечке ѓодине Владана Ђорђевића</i>	497
Gordana Ilić Marković: <i>Die Wiener Jahre von Vladan Đorđević</i>	514
Драгана Бедов: <i>Успомене Владана Ђорђевића – између сведочења и настојања</i>	515
Dragana Bedov: <i>Uspomene by Vladan Đorđević – Between Testimony and Aspiration</i>	541

РЕЧ УРЕДНИКА

На предлог Одељења медицинских наука, Председништво Српске академије наука и уметности је 2020. годину посветило академику Владану Ђорђевићу. Четворочлани Одбор добио је изузетно тежак задатак да, на начин како су већ представљени истакнути чланови Академије, Јован Цвијић, Михаило Петровић Алас, Стојан Новаковић и Слободан Јовановић, нашој и страниој јавности што потпуније представи академика Владана Ђорђевића, који је током свог, за своје време врло дугог живота, уз изврсне личне способности, испољио широка интересовања и дао изузетне доприносе у разним областима у којима је делао и којима је често давао и лични печат.

Владан Ђорђевић је био један од првих Срба пореклом из Србије који су завршили студије медицине, први српски хирург у данашњем смислу речи који је у области хирургије и српске медицине, војном и грађанском санитету, медицинској публицистици, издаваштву и преводилаштву у медицини, оставио изузетно дубоке трагове. Уз то, он је био изузетан друштвени радник, оснивач три велика друштва која и данас постоје и успешно раде, председник Одбора београдске општине, успешан министар просвете и црквених дела, министар привреде, вишегодишњи дипломата у Грчкој и Турској, три године председник Владе и министар иностраних дела, истакнути национални радник, који се успешно огледао и у књижевности као писац приповедака, историјских романа, путописа, преводилац, оснивач, власник и уредник часописа *Ошацибина*, једног од најбољих часописа у другој половини деветнаестог века, припадник једне изузетне генерације српске интелигенције која је дала огроман допринос обнови српске државе и њених институција.

У свом изузетно богатом животу, био је активни учесник четири рата, француско-пруског (1870/71), начелник српског војног санитета у два српско-турска рата (1876–78) и српско-бугарског рата (1885) и заточеник у Првом светском рату. Сретао је најистакнутије људе свога времена, из области медицине, књижевности, политике, дипломатије, разговарао и преговарао са неким од најзначајнијих државника свога времена, био гост председника, краљева, царева и султана, али и политички осуђеник и заточеник.

Да би што боље одговорио овом врло захтевном задатку, Одбор је одлучио да се у Галерији Српске академије приреди изложба о животу и делу Владана Ђорђевића са репрезентативним каталогом, да се организује научни скуп о његовом животу и делу, да се изда двојезично издање о његовом животу, делу и времену у коме је деловао, да се изда зборник

радова са научног скупа и да се издају његове „Успомене“, које у рукопису скоро цео век чекају на објављивање.

Чланови Одбора су поделили задатке. Академици Владимир Кањух и Радоје Чоловић су се старали о прилозима о академику Владану Ђорђевићу који су на било који начин у вези са медицином, дописни члан САНУ Мирјана Радојевић о радовима који се односе на његову делатност у дипломатији, државним и државничким пословима, а дописни члан Јован Делић о радовима из области књижевности.

Чланови Одбора изражавају велику захвалност свим ауторима прилога, а посебно рецензентима, академицима Василију Крестићу, Нади Милошевић Ђорђевић, Миодрагу Чолићу и Љубодрагу Димићу, и професорима Душану Иванићу и Горану М. Максимовићу, који су уложили велики труд да анализирају и оцене прилоге који се налазе у књизи.

О Владану Ђорђевићу су написане књиге и бројни радови, анализирани су његове делатности у разним областима, одржавани су научни скупови, држана предавања и припређиване изложбе. По сазнању Одбора, ово је први пут да се на једном месту настоји да се осветле његове делатности у свим областима у којима је делао, медицини, књижевности, друштвеним, дипломатским, државним и државничким и другим областима.

Свесни да ни на једном научном скупу о Владану Ђорђевићу није могуће рећи све, и да ће увек остати нешто што није обухваћено и анализирано, чланови Одбора се ипак надају да ће њихов труд и труд великог броја приложника у књигама и предавача на научном скупу помоћи да учесници скупа и читаоци пратећих публикација стекну једну потпунију слику о животу и делу академика Владана Ђорђевића.

Одбор је био одлучио да се научни скуп одржи на 176. годишњицу рођења академика Владана Ђорђевића и да се радови планирани за научни скуп објаве у књизи „Владан Ђорђевић, живот и дело“ пре одржавања скупа 3. и 4. децембра 2020. године.

Нажалост, иако су све припреме биле обављене, због пандемије изазване корона вирусом и рестрикција које су уведене у циљу њеног сузбијања, одржавање научног скупа у планирано време није било могуће, тако да је скуп морао да се одложи и биће одржан чим то буде било могуће.

Уредници

БЕЧКЕ ГОДИНЕ ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА

ГОРДАНА ИЛИЋ МАРКОВИЋ*

С а ж е т а к. – На подлози новинских чланака и публикација објављених на немачком језику углавном у Аустроугарској и мањим делом у Немачкој, овај рад се посвећује политичким активностима Владана Ђорђевића везаним за аустроугарско-српске односе и концентрише се на његове зреле године проведене у Бечу у времену од 1900. до 1930. године. Од посебног значаја су чланци у водећим аустријским новинама у првој деценији 20. века, као и две публикације објављене 1913. у Немачкој: *Quo vadis Austria?* и *Арнауџи и велике силе*. У циљу анализе значаја који је у Аустрији придаван личности и делу Владана Ђорђевића, бечког студента, дипломате, политичара и књижевника, како у време његовог „добровољног изгнанства у Бечу“ од 1900–1905, потом као изасланика Владе Србије 1912, дипломате, аутора политичких брошура у време Балканских ратова, заточеника у Првом светском рату, те становника Беча у задњој деценији живота, у приказ су укључени и текстови аустријских и немачких аутора о њему као политичару и аутору политичких и књижевних дела. У стваралаштву и животу Владана Ђорђевића јасно се огледају бурне године политичког односа Србије и Аустрије у другој половини 19. и почетка 20. века.

Кључне речи: Владан Ђорђевић, публикације на немачком, Обреновићи, Аустрија и Србија, балкански ратови, српско питање

Једну од најзанимљивијих личности које су обележиле период модернизације Србије у другој половини 19. и на почетку 20. века свакако представља Владан Ђорђевић. До недавног објављивања Ђорђевићеве биографије¹, која пружа увид у комплексност личности и свестрано деловање овог лекара, писца и политичара, у биографским цртицама доминира штуро навођење података о животу и раду и надасве карактерисање Ђорђевића као аустрофила, што се у највећој мери аргументовало наклоњеношћу Ђорђевића династији Обреновића, краљу Милану.

На подлози новинских чланака и публикација објављених на немачком језику овај рад се посвећује политичким активностима Владана Ђорђевића везаним за аустроугарско-српске односе и концентрише се на његове зреле године проведене у Бечу – у периоду

* Универзитет у Бечу, Одсек за славистику; gordana.ilic.markovic@univie.ac.at

¹ Сузана Рајић, *Владан Ђорђевић – биографија поузданој обреновићевца*, Београд: Завод за уџбенике, 2017.

од 1900. до 1930. Личност Ђорђевића је будила пажњу како српске тако и аустријске јавности. Бивши бечки студент медицине (1863–1871)² борави поново у Бечу од 1900. до 1905, када у аустроугарској штампи објављује више новинарских чланака окренутих против Александра Обреновића и Драге Машин. Године 1912. у овај град се враћа као дипломатски изасланик Николе Пашића. Поред тада одржаних предавања и објављених чланака, за анализу његове политичко-пропагандне делатности везене за Балканске ратове, надасве су значајне публикације *Quo vadis Austria?*³ и *Арнауџи и велике силе (Die Albanesen und die Großmächte)*, обе објављене у Лајпцигу 1913, које се касније наводе и као основни разлог за конфинирање Ђорђевића од 1916. до 1918. године у Аустрији. По завршетку Првог светског рата кратко се враћа у Србију, коју напушта већ 1920. наставивши се у Бечу. Умире у санаторијуму у Бадену крај Беча 1930. године⁴.

Већ као бечки студент Ђорђевић показује интересовање за политичка догађања и ангажује се у удружењу српске студентске омладине⁵. Због републиканских идеја на кратко му је одузета државна стипендија, али убрзо и враћена. Бечка полиција отвара досије Владан Ђорђевић. У року завршава студије медицине 1869. и специјализацију 1871. Тромесечним боравком у Франкфурту након студија остаје на немачком говорном подручју усавршавајући се у области војносанитетске службе⁶. По повратку у Београд постаје војни лекар и прихвата понуду младог кнеза Милана Обреновића да ступи у службу као његов лични лекар. Прихвата, иако истиче своје тада још чврсто републиканско опредељење засновано на позитивистичким ставовима. Променљиву политичку каријеру, испуњену углавном оспоравањем његових политичких способности и критиком његовог опредељења да се не прикључи ниједној партији, отпочиње на месту градоначелника Београда 1884. Следи место министра просвете и привреде, дипломатска служба те положај председника Владе и министра иностраног дела од 1887. до 1900. Скоро три деценије у контакту са краљем Миланом – у његовој служби до абдикације 1889. и после све до смрти Милана Обреновића у Бечу 1901. године – дале су повода да у српској јавности остане обележен првенствено као „Миланов човек“, у иностранству као „Обреновићевац“, а везаност за Беч дала му је у обе ове земље предикат „аустрофила“. Обиман корпус Ђорђевићевих чланака и публикација, као и његово политичко иступање не дају за то дубљу основу. Истичући потребу да се Србија укључи у модерне токове западне Европе, буде у контакту са Енглеском, Француском и другим земљама западне Европе, критикујући при томе ове

² На студије у Беч долази као државни питомац захваљујући стипендији Министарства унутрашњег дела.

³ Vladan Georgevitch, Dr. Kgl. Serbischer Ministerpräsident a. D., *Quo vadis Austria*, Leipzig: Selbstverlag des Verfassers, 1913.

⁴ Сахрањен је у Београду, на Новом гробљу које је основано 1886. године у оквиру тзв. Ђорђевићевих комуналних реформи које је Владан Ђорђевић спровео као градоначелник Београда.

⁵ Већ у другој години студија припала му је част да 29. јануара 1864. одржи беседу на опелу Вуку Караџићу у грчкој цркви у Бечу.

⁶ 1870. избија рат између Француске и Немачке.

земље да нису показивале разумевање и тиме гурале Србију у руке Русије, Ђорђевић је свакако европски оријентисан политичар, а никако само аустрофил.

Као добар аналитичар увиђао је да је Србији потребна политика компромиса и балансиран однос првенствено у односу на две велике силе које су имале своје интересе на Балкану – Аустроугарској монархији и Русији. Као политичар није успевао да одржи тај баланс, губећи углавном на терену унутрашње политике и код српске јавности која се све више окреће Русији, па вођена емоцијама сматра сваки потез који није критички усмерен према Аустроугарској својеврсном издајом националних интереса.

У време боравака у Карловим Варима у које одлази због лечења, значајан је сусрет Ђорђевића у септембру 1897. са бившим краљем Миланом и краљем Александром у Бечу. Циљ је био састављање нове Владе, за чијег је председника био одабран Ђорђевић, а којом би се отклонио утицај радикала и Србија увела у модерне токове привреде, финансија и права. Та Влада је, уз честе критике и снажне отпоре, опстала три године. Вест о покушају атентата на краља Милана у Београду 7. јула 1899. председника Владе, Ђорђевића, затиче у иностранству. По налогу самог краља, не враћа се одмах у земљу. Годину дана касније вест о одлуци краља Александра у јулу 1900. да се ожени Драгом Машин, затиче Ђорђевића наново у иностранству⁷. Целокупна Влада даје оставку, а њен председник Ђорђевић одлучује да се после краћег заустављања у Бечу, где се сусрео са краљем Миланом, врати у Србију, иако су га од тога сви одговарали јер је било јасно да је објављивање одлуке о венчању планирано управо у време одсуства председника Владе и краља Милана, као отворених противника ове везе. Дошавши у Београд постаје свестан силине којом се млади краљ⁸ путем штампе обрушио на бившу Владу, њеног председника и свог оца краља Милана. Циљ је био потпуно брисање Ђорђевића и свих противника са политичке сцене. Јавна кампања, тирада вођена по налогу краља Александра, није се заустављала на политичким аспектима. Врећан је као човек, оспораван његов морал, а најниже увреде нису заобилазиле ни његову породицу. На све нападе Ђорђевић, супротно очекивањима, овај пут не одговара што има за последицу да аустријска штампа преноси те написе уз додатак „да извештаји нису демантовани“. Превремено пензионисан⁹, у 56-ој години одлази у Беч, где у „добровољном изгнанству“, како овај боравак назива, остаје пуних пет година. Првих месеци посећује краља Милана, којем је нарушено здравље и који већ 29. јануара/11. фебруара 1901. умире. Краљ Александар не долази лично на опроштај од оца. По публицитету који је у бечкој штампи добила вест о смрти краља

⁷ На сугестију краља Александра Ђорђевић узима одмор у јуну и одлази из Београда 20. јуна.

⁸ Заруке су објављене 8. јула (*Српске новине* доносе објаву краља на насловној страни 9. јула), а венчање је обављено 23. јула 1900. године [датуми по јулијанском календару]. Кум је био руски цар Николај II.

⁹ Краљ Александар му укида исплаћивање пензије. Ову одлуку касније поништава Влада Србије. (*Годишњак СКА* 21, 1908) у: Vladan Vukašinić, *Vladan Djordjevic, the Life and Work of a Gymnast, Scientist, Politician, Writer and the Progenitor of Gymnastics and the Sokol Movement in Serbia*, Belgrade: Physical Culture, 72(1), 2018, 5–19, стр. 9.

Милана препознатљива је наклоност бечког двора краљу Милану у односу на Александра. Најугицајнији бечки лист *Ноје Фраје Пресе* (Neue Freie Presse) дан након смрти посвећује четири уводне странице позитивном представљању личности и дела краља Милана и покојниковом испраћају за Крушедол „у Аустроугарској монархији“, уз државне почести и присуство цара Франца Јозефа¹⁰.

Неколико месеци по смрти краља Милана, писање Владана Ђорђевића и његов обрачун са српском политиком, добија ново поглавље. *Ноје Фраје Пресе* преноси у потпуности допис Ђорђевића Скупштини Србије од 4. новембра у којој, реагујући на оптужбе против њега за злоупотребу новца из државног буџета, упућује Влади „молбу да подигну оптужбу против њега“ и завршава речима: „Бићу срећан када ми пристигне оптужба јер само она може окончати овај мартиријум, при чему ме само моја висока свест о обавезама једног бившег државног министра спречава да се браним, да државни интереси не би били повређени ни онда када су моји политички противници на власти.“¹¹ У истим новинама у марту наредне године објављује деманти на изјаве представника нове Владе Србије и наглашава своју верност династији Обреновића и да „ако се данас који Карађорђевић осмели да претендује на српски престо, с којим никада није имао никакве везе, за то може да се захвали само и једино радикалима, који су догађаје који су уследили од 8. јула 1900. прихватили као основу за спровођење циљева радикалне политике.“¹² Само месец дана касније *Ноје Фраје Пресе* преносе нови деманти у којем се Ђорђевић позива на свој допис Скупштини Србије од 4. новембра и наглашава да овај још увек није разматран.¹³ Интересовање слаби. Овај пут Ђорђевићева изјава је штампана на 22. страни новина.

Када се почетком 1902. у Будимпешти појављује брошура на српском језику „Династијско питање у Србији,“ у којем се најоштрије критикује династија Обреновића у корист Карађорђевића и пропагира постављања краља Петра на престо, минхенски лист¹⁴ излази са претпоставком да аутори брошуре морају бити бивши шеф кабинета Владан Ђорђевић и министар финансија његове Владе Вукашин Петровић, „који су се приклонили претенденту династије Карађорђевић“. Вест је већ наредног дана у истим новинама демантовао сам аутор брошуре, Живојин Балугчић, наводећи да је био присиљен да ода своју анонимност, јер не „жели да се о анти-династичком покрету у Србији створи погрешна слика“ и да „његова делатност нема ништа са поступцима бившег Милановог пријатеља.“ Балугчић се налази у то време у егзилу, да би се ускоро, доласком Карађорђевића на престо,

¹⁰ Чак и најзначајнија ставка на седници Господарског дома (Herrenhaus) бечког Царског већа (Reichstag) 11. новембра 1901. налази место тек на 5. страни – о дефинитивном прихватања свечане изјаве престолонаследника Франца Фердинанда да се његов брак са грофицом Софијом Хотек, склопљен 1. јуна 1900. сматра грађанским и да тиме ни супруга ни деца рођена у том браку не носе титуле владарске породице Хабзбург и немају право наслеђа престола.

¹¹ *Neue Freie Presse*, 25.11.1901, стр. 2.

¹² *Neue Freie Presse*, 1.3.1902, стр. 5.

¹³ *Neue Freie Presse*, 18.4.1902, стр. 22.

¹⁴ *Münchener Allgemeine Zeitung*, 28.2.1902, стр. 5.

вратио у Србију и постао први секретар Краља Петра Првог. И ова епизода показује колико је јавност у Аустрији и Немачкој била свесна династичких размирица у Србији.

Венчање краља Александра и Драге Машин изазива велику пажњу гласила широм Европе. Аустријска штампа без изузетка наглашава да је то унутрашње питање Србије у које се не намерава мешати. Док се чланци у првим данима по објављивању веридбе и непосредно по венчању одликују извештавањем о незадовољству српског народа и о паду Владе, а одлука краља се у најгорем случају означава као „поступак младог краља вођеног срцем“, који „није проценио да један краљ има и дужности према народу“, временом, а дефинитивно после убиства краљевског пара, извештајима овладава критично-сатирични сензационалистичан тон. Настају петпарачки романи о краљевском пару, који се објављују у наставцима или као књиге. Владан Ђорђевић постаје један од ликова у њима. Један од најчешће прештампованих романа, појављује се већ 24. јуна 1903. године под насловом *Драга, демон куће Обреновића. Роман из најновије српске историје*¹⁵ и излази, пропраћен илустрацијама, у недељним наставцима у 67 поглавља, до 31. августа 1904. године. И у Немачкој више новина и часописа објављује романи инспирисане овим догађајем.¹⁶ Штампане ове тривијалне литературе у наставцима у периодици има свој почетак у фељтонском роману још средином 19. века, а један од родоначелника је француски публициста и писац Ежен Си (Eugène Sue), који утиче и на писце на немачком језичком подручју. Популарност тих лаких забавних романа расте последњих деценија 19. и почетком 20. века. Они су објављивани и као посебне, илустрацијама праћене, брошуре, које су испоручиване поштом претплатницима и умногоме допринеле порасту читалачке публике у Немачкој и Аустроугарској. Не само на немачком већ је један роман о Драгој Машин објављен и на српском језику – у новосадској штампарији¹⁷. Ти фељтонски романи се могу сврстати у ону врсту литературе коју одликује мешавина основних података о догађају и слободне интерпретације „непознатих аутора“, писане да задовољи знатижељу читалаца о приватном животу познатих личности. У исту категорију можемо сврстати и „ мемоаре“ краља Милана који се појављују на немачком непосредно по његовој смрти: *Die Memoiren des Königs Milan. Zehn Kapitel aus dem Leben des ersten Serbenkönigs. Nach seinen hinterlassenen Papieren dargestellt*¹⁸ (Мемоари краља Милана¹⁹). Мотив убиства краљевског пара Обреновић

¹⁵ Draga, der Dämon des Huses Obrenowitsch, *Wiener Bilder*, 24.6. 1903. – 31.8. 1904.

¹⁶ *Die Abenteurerin auf dem Königsthron. Sensationelle Enthüllung über das serbische Königspaar*. Volksroman von einem Eingeweihten (Oberst M.), Berlin: Verlagshaus für Volksliteratur und Kunst, 1903; *Königin Draga, das Verhängnis von Serbien oder der Königsmord von Belgrad*. Sensationsroman aus der Gegenwart, Berlin: A. Weichert, 1904, etc.

¹⁷ Стева Кересовић, *Авантюре и њиканџерије из развратној живојџа Драге Луњевица Машин, џошоње краљице Драге; или крвава драма џоследњих Обреновића*, Нови Сад: Штампарија Српске књижаре Браће М. Поповића, 1904.

¹⁸ Zürich: *Caesar Schmidt*, 1902, 192.

¹⁹ На српском објављена 2019. уз предговор Небојше Јовановића: *Мемоари краља Милана*, Београд: Laguna.

задржава се, као добродошао пропагандни садржај, и у штампи у време Првог светског рата. Наведени роман из 1903/04. поново излази у наставцима почевши од августа 1914. у бечким дневним новинама под насловом *Завереници из Београда. Историјски роман из новије српске историје*²⁰, а 1916. године у бечком недељнику под новим, пропагандно заоштреним насловом *Краљевство на умору. Историјски роман из српске садашњице*²¹.

За разлику од аутора поменутих тривијалних романа Ђорђевић је о Обреновићима могао да пише из угла очевица и учесника у политичким догађајима који су будили интересовање иностране штампе. Чланци су му објављивани у најзначајнијим, али и у локалним гласилима. Можемо их поделити на оне настале до убиства краља Александра и оне настале у време мајског преврата. Док је у првој групи тежиште на краљевском пару, тачније на краљици, дотле се чланци објављени после њихове смрти окрећу више стању у Србији. Поред чланака у аустроугарској штампи, непосредно после убиства краљевског пара објављује и краћу брошуру *Der letzte Obrenowitsch (Последњи Обреновић)*²², а две године касније своје обимно дело *Das Ende der Obrenowitsch (Крај једне династије)*²³. Заједничко им је да су пуне јаког емотивног набоја и оптужби. У овим текстовима као да су се излили сав Ђорђевићев накупљени гнев и незадовољство због увреда, које му је претходно нанео краљевски пар у српској штампи.

У берлинском часопису за есеје из политике, културе и јавног живота *Ди Цукунфт* (*Die Zukunft*), издавача Максимилијана Хардена, који је представљао „независну бину за свакога“ објављује више текстова. Текст о женама Обреновића завршава констатацијом зашто не пише и о жени, која је данас краљица Србије, а удата је за Обреновића.

”Не могу и нећу, јер овде пишем приче о несрећи, а не о моралу у Србији. Досадашња историја династије Обреновић подсећа на стари српски еп. Три брата, вазали старог српског царства, градили су замак на Бојани. Све што би за дана саградили, зле виле би ноћу порушиле. Тек када је једна од њихових жена била жива зазидана у темеље, прекинута је клетва и замак је могао бити довршен. Управо тако су три књаза из рода Обреновића седамдесет година надљудским напорима градили темеље нове српске државе: и увек је оно што би један саградио бивало уништено женском руком. Треба ли да се зла судбина ове песме из четрнаестог понови и у двадесетом веку?”²⁴

²⁰ Die Verschwörer von Belgrad. Historischer Roman aus Serbiens jüngster Vergangenheit von Lubica v. S., *Die Neue Zeitung*, 1914.

²¹ *Das sterbende Königreich. Historischer Roman aus serbischer Gegenwart von Lubica von S, Wiener Bilder*, 1916.

²² Vladan Georgewitsch, *Der letzte Obrenowitsch*, Separat-Abdruck aus der „Zukunft“, Wien: Goldschmied, 1903.

²³ Vladan Georgewitsch, *Das Ende der Obrenovitsch. Beiträge zur Geschichte Serbiens 1897-1900*, Leipzig : Verlag von S. Hirzel in Leipzig, 1905.

²⁴ Vladan Georgewitsch, *Die Frauen der Obrenowitsch*, *Zukunft*, 42, Berlin, 1903, стр. 209–221.

У тексту о убиству краљевског пара описује мирноћу и одобравање којим је Европа увек реаговала на убиства својих владара.

”Људи су се одушевљавали слободом и људским правима и радовали се када би одважни ослободили земљу од тирана. Није ли сваки краљ тиранин? Сваки, говорио је демос [...]. Док ово пишем у Немачкој су избори за нови парламент. И последњи кмет има данас иста права као и најбогатији кнез, највиши чиновник. [...] Предивно је докле смо дошли. Толико далеко да више не морамо да чезнемо за слободом. И зато се појављује морални бес због убиства краља Србије и његове Драге. Свуда: чак и у социјалдемократској штампи проклиње се ’подивљала српска солдатеска’, а буржоаском штампом бруји бес због ’крвопролића у конаку’, ’кукавичких хуља убица’, ’мизерне апатије полудивље балканске хорде’[...] као и у Петрограду²⁵ славило се и у Београду; како ни тамо тако се ни овде није подигао ниједан глас за убијене. Све исто као и некада. Војне побуне на чији успех у позадини чека претендент пун врлина; [...] просто злостављање повређених, умирућих, мртвих, а уместо казне, захвалност отаџбине. Уз све то надахнуто су се досетили да се избегавају ружне речи као убиство или уморство и у јавним извештајима говори се само о ’догађају’. Ово потиче са Неве одакле је без царине увезено. Све као једног марта. Само једна разлика је уочљива: оно што се 1801. називало патриотским јуначким делом, 1903. је постало гнусан непромишљен поступак хуља убица [...]. Да је Србима ова породица дојадила не треба им узети за зло. Милан је опљачкао државу, а када је прогнан, понудио је против свог сина услуге његовом смртном непријатељу. Госпођа Наталија оглашавала је свој брачни јад на улицама, а своју снају је на јавним поштанским картама представљала као курву. Отац је свуда причао да му је син импотентан, мајка да је умоболан. А син је пред обома затворио домовину, у свечаној прокламацији хвалио протеривање Милана као националну срећу и дао наредбу да се, у случају да пређе границу, на оца пуца. До тога није дошло. Али краљ је нашао друге жртве. [...] А Србима се мора признати да су све брзо и успешно обавили. Државни и црквени поглавари су им ову заслугу признали са захвалношћу [...] А овај пут се умешао и божји прст. Београдски митрополит је давао тон: ’Шта се десило, морало се недокучивом божјом вољом десити, а српски народ је дужан да се покори божјој судбини’ [...] Петар Први, божјом вољом краљ Србије, може да дође.”²⁶

После мајског преврата Ђорђевић остаје са породицом још две године у Бечу, у Београд се враћа у априлу 1905. године, а већ крајем године против њега је поднета оптужница за одавање државних тајни у књизи *Крај једне династије*. Хапшење бившег председника Владе Србије пропраћено је у аустроугарској штампи с великим интересовањем. Однос Пашића према свом претходнику послужио је и као потка кратке приче Ериха Хертинга

²⁵ Поређење са убиством руског цара Павла Првог Петровића 11. марта 1801. године.

²⁶ Vladan Georgewitsch, *Palastrevolution*, Berlin, den 20. Juni 1903, *Zukunft*, 43, 1903, стр. 435–442.

(Erich Herting), аутора социјалних сатира објављиваних у социјалдемократским и радничким листовима у првој половини тридесетих година. Ову сатиру насловљену *Оймица. Овако се води њолишка на Балкану*²⁷ Хертинг базира на имагинарној отмици Владана Ђорђевића по налогу Николе Пашића и његовог бацања у рупу пуну хладне воде из које се овај сам спашава, а дошавши кући затиче на столу нови пасош и писмо Пашића:

„Драги пријатељу, надам се да ти ових неколико сати проведених у старом шахту нису били исувише непријатни. Полазим од тога да си се захваљујући својој интелигенцији извукао без последица. Верујем ипак да би ти пријала кратка промена ваздуха. Уз срдачне поздраве, твој Никола.“

После затвора у којем је остао од марта до септембра 1906. године, поново одлази у Беч – на лечење. Наредне године проводи између Беча, Београда и Цариграда, у сређивању своје архиве и интензивном писању, што потврђује број објављених текстова у којима обрађује протекле догађаје, како на српском тако и на немачком језику²⁸. Анексија Босне и Херцеговине 1908. поново враћа Ђорђевића у актуелну политику. Србија отпочиње живу дипломатску политику, представници Владе и двора бивају одаслани у центре великих сила с намером да уложе протест против одлуке о анексији. Са истим циљем и у кратком року објављено је више брошура у иностранству²⁹. Беч и Берлин су представљали најзначајнију политичку сцену за то питање. Непосредно пошто је у Берлину одржао предавање о ставовима Србије према анексији Босне и Херцеговине и уласку у Санџак Владан Ђорђевић тему обрађује у публикацији *Српско њишање* објављеној у Немачкој у фебруару 1909.³⁰ О предавању и књизи извештава и немачка и аустроугарска штампа, сагласни у томе да „Србија поставља неразумне захтеве“. Јутарње издање новина *Volksblatt* из Граца посвећује целу насловну страну интервјуу који је годину дана раније на исту тему са Ђорђевићем у Београду водио њихов сарадник Нојнтојфел (R. Neunteufel). Представивши у уводу са великим поштовањем Ђорђевића као „најконтроверзнији београдски оригинал“, „човека пуног хумора“, „љубазног“ и „неспремног да се окреће како ветар дува“ Нојнтојфел прелази на питање о будућности односа Аустрије и Србије, пољуљаних окупацијом Босне и Херцеговине, на шта Ђорђевић одговара:

²⁷ Erich Herting, *Die Entführung. So macht man Politik auf dem Balkan*, Salzburger Wacht, 25.7.1931, стр. 9.

²⁸ На немачком поред осталог: *Die türkische Revolution und ihre Aussichten*, Leipzig: S. Hirzel, 1908.

²⁹ Jovan Cvijic, *L'annexion de la Bosnie et la question serbe*, Paris: Hachette, 1909; Božidar, Markowitsch, *Die serbische Auffassung der bosnischen Frage*, Berlin: Ebeling, 1908.; Jovan Douthich, *L'Annessione della Bosnia e dell' Erzegovina e la questione Serba*, Roma: Tipografia Labicana, 1909; наведено овде и брошуру тадашњег заступника у бечком Царском већу који је иступио против анексије: Th. G. Masaryk, *Der Agramer Hochverratsprozess und die Annexion Bosniens und Herzegowina*, Wien: C. Konegen, 1909; као и: Lev Nikolaevič Tolstoj, *Die Annexion Bosniens und Heryegowina*, Berlin: Walther, 1909 (превод руског издања: Толстой Л. Н., *О присоединении Боснии и Герцеговины к Австрии*, в Берлине, 1909 – текст првобитно објављен у: *Голос Москвы*, 281–284 от 4–7 декабря, 1908.)

³⁰ Wladan Georgewitsch, *Die Serbische Frage*, Stuttgart – Leipzig: Deutsche Verlagsanstalt, 1909.

„Аустрији могу само да саветујем да не анектира Босну и Херцеговину. За Србију би то било боље, али ја вама то не препоручујем – у интересу Аустрије. Са овим српским земљама Аустрија не може ништа направити. Већ окупацијом је покварила стомак. Ако би их анектирала, морала би да узме и Србију, а са њом деценијама не би изашла на крај.“³¹

Те 1909. на немачком излази из штампе и његов роман о приватном животу краља Милана,³² у којем се и сам Ђорђевић појављује у улози министра Ђорђа Владића. Иста издавачка кућа понавља издање 1913. године.³³ Роман је, за разлику од перцепције у Србији, изазвао велико интересовање и обимне афирмативне приказе у гласилима Аустроугарске и Немачке, у којима се поред „приповедачког умећа аутора“, „мајсторског владања немачким језиком“ истиче „политичка актуелност представљеног садржаја“ и надасве занимљива чињеница „да је роман о једном краљу написао његов министар“.³⁴ У фељтонском делу бечког листа *Ноје Фраје Пресе* обиман приказ овог романа, потписује социјални критичар, лекар и политичар, Макс Нордау (Max Nordau), суоснивач Светске ционистичке организације.³⁵

Председник Владе Никола Пашић шаље Ђорђевића у новембру 1912. у Беч са задатком да својим контактима и текстовима у бечкој штампи утиче на јавно мњење у вези циљева Србије на Балкану. Иако већ у пензији прихвата се задатка и поновно заступа интересе Србије у Аустрији. Неколико чланака бива објављено – најзначајнији је свакако фељтон на насловној страници *Ноје Фраје Пресе* под називом „Балкански савез“, који шаље још из Србије и у којем износи разлоге зашто није било могуће ни у прошлости нити у актуелном времену остварити заједништво народа на Балкану као ни трајну надмоћ великих сила на том простору. Цитирајући делове из свог чланка од пре 20 година, објављеног у *Отаџбини*, скреће пажњу на исправност тадашње анализе:

„Некада моћна Турска, силна војска у три дела света, 500 година је жвакала балканско језгро, па ипак није била у стању да га прогута, а камоли свари. Аустрија је под Карлом VI освојила целу Србију, задржала је неколико деценија и опет је морала предати. У наше време чинило се да су се Русија и Аустрија коначно договориле како да у етапама међу собом поделе Балканско полуострво тако да Тимок и Вардар постану граничне реке. Русија је требало да се учврсти у Бугарској и Македонији, а

³¹ *Grazer Volksblatt*, 24.2.1909, стр. 1.

³² Wladan Georgewitsch, *Golgotha. Ein Balkanroman*, Stuttgart und Leipzig: Deutsche Verlag-Anstalt, 1909; у српском издању: *Голгоџа, роман из балканској живојџа*, Београд: Даничић, 1909.

³³ *Eines Königs Roman*. Neue wohlfeile Ausgabe des Romans „Golgotha“, Stuttgart und Berlin: Deutsche Verlagsanstalt, 1913.

³⁴ *Neues Wiener Journal*, 8. 4. 1909, стр. 2–3; *Agramer Zeitung*, 20.4. 1909, стр. 5; *Deutsches Volksblatt*, 8.5. 1909, стр. 20; *Danzers-Armeezeitung*, 23.9. 1909, стр. 10.

³⁵ Max Nordau, *Feuilleton: Ein serbischer Königsroman*, *Neue Freie Presse*, 23.4.1909, стр. 1–5.

Аустрија у Босни и Херцеговини [...]. Руско царство од 140 милиона становника није било у стању да свари пар милиона проклетих Бугара и већ су морали да напусте Бугарску. Како ће Аустријанци проћи у Босни и Херцеговини, то ћемо видети.“³⁶

Разматрајући разлоге више неуспелих покушаја да балканске државе склопе савез са Турском, наставља уверавањем да Србија, као и Црна Гора, из искуства знају да се не могу поуздати у Русију.

„А ми у Србији? Када нас је Аустрија препустила нашој судбини робовски смо се покоравали свакој наредби Русије, били увек и у рату и у миру руски потрчци и њихови глиненни голубови. Босну и Херцеговину нисмо хтели да преуземо од Аустрије, јер нисмо хтели да обећамо неутралност у случају рата између Аустрије и Русије, а награда за све то био је Букурештански мир, а потом Берлински конгрес. Тада нас је Русија присилила да будемо аустрофили, а када смо то постали сматрали су да смо непријатељи и издајници словенске идеје.“

Одбијајући могућност да се балканске државе уједине под Турском или Русијом, даје као једино решење улазак барем Србије, у оквиру „српско-хрватске државе“ у састав Монархије на тријалистичком принципу. Ипак закључује да Аустрија за ову идеју нема слуха и да је једино руска дипломатија препознала корист од сарадње са Балканским савезом. Сталним пребацивањем кривице за тренутно стање на Балкану с једне велике силе на другу вешто води чланак до крајњег закључка да државе Балкана морају и имају право да саме устану у одбрану својих циљева.³⁷

У захукталој ратној машинерији иступања бившег министра, кога бечке *Раџничке новине* (*Arbeiter Zeitung*) само који дан раније називају „диктатором Србије у време Милана и Александра“³⁸, нису више могла много допринети побољшању већ формираног негативног става према Србији. У бечком сатиричном часопису Ђорђевић је предмет вица:

„Где год се балкански савезници појаве тамо одмах желе да себи припоје све државе. То је познато малом Ђорђевићу и зато професору на питање: 'Шта значи: ubi bene, ibi patria?' одговара преводом: 'Тамо где је Турцима лоше, тамо је моја отаџбина.'³⁹

Након анексије Босне и Херцеговине једна од централних тема којој се посвећује аустроугарска балканска политика представља албанско питање. Интересовање се, како у Италији тако и у Аустроугарској, које су се бориле за превласт на овом подручју, појачава у време балканских ратова, што се огледа и у великом броју новинских чланака и публикација,

³⁶ *Neue Freie Presse*, 15.10.1912, стр. 1–5.

³⁷ Текст датира: Београд, 25. септембар/ 8. октобар – даном отпочињања Првог балканског рата.

³⁸ *Arbeiterzeitung*, 11.10.1912, стр. 5.

³⁹ *Wiener Caricaturen*, 10.11.1912, стр. 6.

брошура и студија⁴⁰. Свој чланак *Сада или никад је психолошки ипренуџак да Аустрија склопи искрено и џрајно џријателство са Србијом* Ђорђевић нуди у више редакција и пошто увиђа да ни аустријска ни немачка штампа нису вољне да га објаве⁴¹, своје погледе на актуелну ситуацију штампа 1913. у Лајпцигу на 172 странице. У овој често цитираној књизи, када је реч о албанско-српским односима, подвлачи да је северна граница Албаније „сада исправно повучена“ из „историјских и етнографских разлога“ које у тексту исцрпно наводи, богато цитирајући западну литературу и ослањајући се на епско предање, истичући да „се напросто не може замислити да су седиште српске Патријаршије и велелепни Дечани изграђени на простору на којем српски народ није представљао већину“ и да је „за српску нацију област у којој се налазе Пећ, Ђаково и Дечани светија од свих српских земаља“ (стр. 160). Оштрим нападима на балканску политику Аустроугарске и расистичким представљањем Албанаца засигурно је овом публикацијом изгубио и последњи траг наклоности код оних који су у Аустроугарској у њему до тада видели *аустрофила*.

„Управо она велика сила, која не поседује сопствену нацију, већ народ, који је састављен од разних нација, и која се, завађањем тих нација, на принципу *divide et impera* одржала вековима као велика сила, управо је Аустроугарска, такорећи преко ноћи, израсла у борца за права по националном принципу. Управо ова монархија захтева данас од Европе да, на основу девизе Балканског савеза, Балкан треба припадати само њеним нацијама, а на основу тога импровизује нову државу за албанску нацију, пошто су ’и Албанци без сумње балканска нација’. [...] Након што су две српске војске освојиле северну и средњу Албанију појавила се код Аустроугарске потреба да под овим изговором⁴² који је скривао намере друге природе, уз употребу све своје војне моћи, ’спроведе’ стварање албанске нације“⁴³

Изражава сумњу да ли „икоји разуман Аустријанац, сем грофа Штернберга (Sternberg⁴⁴) и Леополда Мандла (Leopold Mandl⁴⁵) верује да ће Русија мирно посматрати како се након

⁴⁰ A. Roukis, *Ethnographische und statistische Mitteilungen über Albanien*, у: A. Supan, *Die Bevölkerung der Erde*, Gotha, 1909; Niko Xupanid, *Altserbien und die albanesische Frage*, Wien: Suschitzky, 1912; Franz Baron Nopcsa, *Aus Sala und Klementi: albanesische Wanderungen*, Sarajevo: Daniel A. Kajon 1910; Leopold Chlumensky, *Österreich-Ungarn und Italien, das westbalkanische Problem und Italiens Kampf um die Vorherrschaft in der Adria*, Leipzig u.a: Deuticke, 1907.

⁴¹ Vladan Georgevitsch: *Quo vadis, Austria?...1913*, стр. 5.

⁴² Претходно у тексту наведена парола „Албанија Албанцима“.

⁴³ Vladan Georgevitsch, *Die Albanesen und die Großmächte*, Leipzig: S. Herzel, 1913, стр. 1–2. На српском објављена исте године: *Арнауџи и велике силе*, Београд: Ј. М. Павловић и комп., а на албанском у међуратном периоду у Задру: *Shqiptarët dhe Fuqitë e Mëdhë*, Zara: Tipografico di Spiridon Artale, 1928.

⁴⁴ Аустријски и касније чехословачки политичар и публициста Адалберт гроф Штернберг (1868–1939).

⁴⁵ Аустријски новинар и публициста, правник по образовању (1860–1939). Важио је за једног од најбољих познаваоца прилика на Балкану: Leopold Mandl, *Habsburger und die serbische Frage*, Wien: Verlag von Mortz Perles, 1918.

Босне и Херцеговине анектира и Србија“, али и упозорава да је Србија спремна и сама да се бори за своја права и да је „и у овом још неокончаном рату против Турске доказала шта може“. Скреће пажњу да би спровођење намере Аустроугарске да се створи „арбанашка држава у којој би се објединили сви простори на којима Арбанаси живе“ због њихове распрострањености значило да у састав Албаније уђе „велики део Балканског полуострва“, а и део Срема, јер „су и цела села у Аустроугарској, насељена Арбанасима. Она се зову Никинци и Хртковци и налазе се на граници Срема у близини Митровице“.

Оспоравајући могућност да постоји албанска нација аутор користи аргументацију несвојствену једном научнику и лекару. Овде се Ђорђевић јасно појављује у улози пропагатора циљева Србије на Балкану:

„Сваки етнограф који жели да представи прави арбанашки тип мора се упутити у Кеч, Чидну, Фанду, Пуљати, Никај и Мертур. Сви остали, које називају Арбанасима, то нису, иако говоре албански. Они су словенски и римски типови, славизирани и романизирани Дарданци, Скадрани, Беси, Трибали и др. Арнаутски тип је мршав и ситан, у њему је нешто циганско, феничко. Албанци не подсећају само на Феничане, већ и на праљуде који су спавали на дрвећу за које су се придржавали реповима. Током хиљада година, у којима је човеку постао непотребан, реп је закржљао тако да је код данашњег човека остао само траг у облику завршетка тртичне кости. Изгледа да се у 19. веку још само међу Арбанасима могу наћи репати људи.“⁴⁶

За ове тврдње вешто се позива на књигу *Албанске студије* аустријског конзула у Атини Јохана Георга фон Хана (Johan Georg von Hahn), којег наводи као „најбољег познаваоца Албаније и њеног највећег пријатеља“ и из које обимно цитира делове који описују нескривену склоност Албанаца према дечацима, непостојање сопственог писма, испрекидану историју која показује деценијске, вековне, па и миленијумске празнине, закључујући како је „историја Албаније састављена од историје страних освајача ове земље“. Ђорђевић је свакако за своју публикацију одабрао делове којима је могао обликовати негативну слику о Албанцима, а да се при томе позове на студију која је била изузетно позната и призната у Аустрији. Навођење аустријског конзула као аутора наведених пасажа, потез је који је имао за циљ да сопственом тексту да веродостојност код шире читалачке публике. О „репатим људима,“ примера ради, Хан говори у поглављу о обичајима, веровањима, вилама, духовима, ритуалима, ношњи и др, те наводи да су то бића која потичу из локалних легенди, да је веровање да они постоје још живо, али да је његов „труд да нађе примерак, остао без успеха“ и да су му „сви турски војни лекари с којима је разговарао, објаснили да се ради о бајци, јер се они при прегледу толико регрута из свих крајева земље никада нису сусрели са таквим поигравањем природе.“⁴⁷ На крају своје књиге Ђорђевић подвлачи да Србија својим апелом делује у интересу општих европских интереса. Позивањем на

⁴⁶ Vladan Georgevitch, *Die Albanesen und die Großmächte...*, 1913, стр. 4.

⁴⁷ Johan Georg von Hahn, *Albanesische Studien*, 1–3, Jena, 1834, стр. 143–173.

неотуђиво историјско и морално право Србије на ову област, констатује културну надмоћ српског над албанским народом, означавајући Србе „носиоцима културе“ (*Kulturvolk*), што им „даје веће и изричито право да Арбанасе ставе под своју власт, наравно уз све гаранције које једна просвећена администрација пружа својим грађанима, веће него што би необразовани Албанци, ненавикли на грађанске и политичке слободе, имали право да ставе цивилизоване Србе под своје вођство“ (стр. 162). Управо против оваквог става Аустрије, о њеној културној и цивилизацијској надмоћи према Србима, вехементно иступа српска интелигенција у својој пропаганди Првог светског рата⁴⁸.

Исте године Ђорђевић се одазива позиву уредништва немачко-националног бечког листа *Ди Цајџ* (*Die Zeit*) да одговори на питање које су ове новине ставиле на јавну расправу – зашто народи Балкана, а нарочито Срби, толико мрзе Аустрију. Резултат је брошура „*Quo vadis Austria?*“ коју Ђорђевић и лично шаље на адресе значајних аустријских политичара, међу њима и грофу Берхтолду, који му се, „на велико чуђење Ђорђевића, захваљује на пошиљци“⁴⁹. У њој Ђорђевић на тридесет и две странице објашњава „погубну спољну политику Аустрије“ и „буђење из руске хипнозе“ узроковано одлукама Санстефанског споразума, те тиме узроковано окретање кнеза Милана Аустрији. „Већина српских политичара полаже још увек наду да ће руска Влада временом почети да спроводи словенску политику, али ми (мањина) окренули смо се Аустрији у нади да управо Аустрија жели да буде та сила под којом ће српско-хрватска нација остварити свој идеал уједињења“ (стр. 6), али се, како даље наводи Ђорђевић, показало „да се не треба ослањати ни на Русију нити на Аустрију [...] те да ће српска нација свој национални идеал остварити сопственом снагом“ (стр. 6). Помињући разочарења народа у Румунији, Грчкој, Бугарској, Црној Гори и Србији, која су ови доживели од земаља западне Европе „јер је егоистични интерес великих сила жудио да постепено ослаби Турску, али да никако не дозволи јачање балканских држава, које би дошле уместо Турске. [...] Требало је да балканске државе вегетирају, увек у политичкој и економској зависности од великих сила“ (стр. 8–9). Подсећа на верност Срба аустријском цару за којег су се „160 година храбро борили, не само на турској граници, већ и на бојиштима од Рајне до Италије“, а како им је Аустрија узвратила илуструје следећим примерима: „[...] први наследник Арсенија III, Ђаковић, није више био патријарх већ само митрополит и то не Срба већ Раца, дакле и само име нације је нестало. Религија Срба прогањана је као шизматичка, [...] слава, породично славље Срба, која је нашој нацији најсигурније национално обележје, забрањена је, јер се на њу гледало

⁴⁸ О аустроугарској пропаганди према Србији више у: Гордана Илић Марковић, *Пајирно наоружање Првој светској ратна на примеру Аустроугарске монархије и Краљевине Србије*, у: Ђорђе Ђурић (приредио), *Први светски рат и уједињење*, Нови Сад: Матица српска, 2018, стр. 161–197 и Гордана Илић Марковић, *Рода Рода, Српски дневник извештача из Првој светској ратна. Ратни њесбир* Аустроугарске монархије, Београд–Нови Сад: РТС–Прометеј, 2017.

⁴⁹ Записано као сећање Ђорђевића у бечком приказу књиге *Успомене*, објављене у Београду 1927. године. („Graf Berchtold bedankt sich ... Erinnerungen des serbischen Ministerpräsidenten a. D. Dr. Vladan Gjorgjewitsch“, *Neues Wiener Journal*, 5.11. 1927, стр. 3.

као на опасно окупљање Раца [...]“ (стр. 14–15). Подсећа да је Србија током и после својих устанака с почетка 19. века била вољна да буде део Аустрије, што је ова из године у годину одбијала и тиме гурала Србију у правцу Русије. Износећи историју балканских држава, концентришући се детаљно на период 18. века и „пропусте Аустрије“, Ђорђевић на крају на постављено питање „Зашто Балканци, а нарочито Србија мрзе Аустрију?“ узвраћа питањем „Зашто Аустрија већ 200 година мрзи све Балканце, а нарочито Србе? [...] Austria, quo vadis?“⁵⁰. Указом аустроугарског Министарства трговине ова брошура је 17. фебруара 1914. стављена на списак забрањених публикација.⁵¹

У периоду од фебруара до јула 1914. Ђорђевићеви чланци⁵², а више позивање на његове раније текстове, налазе повремено места у штампи Аустроугарске, али углавном ван бечких листова.

Мотив мржње две државе, као широкој јавности разумљиво објашњење узрока ратног сукоба и разлога за мобилизацију, може се наћи у многобројним текстовима предратне и ратне штампе Аустрије и Србије. Аустријски писац и публициста, извештач са Балкана од анексионе кризе до краја Првог светског рата, Александар Рода Рода отпочиње свој „Српски дневник“ речима: „Аустроугарски рат против Србије је био пун жестине и преокрета. Тај народ против којег се нисмо борили, већ смо га вековима штитили – мрзео нас је целим својим бићем – само зато што смо поседовали оно што је он желео.“ У свом дневнику не заобилази Владана Ђорђевића, чије је чланке и публикације као и политичку делатност добро познавао: „Једном је др Владан Ђорђевић у својим бунтовничким књигама бесно и с поносом говорио о томе како је немогуће победити Србију: како би чак и младе девојке устале на оружје против освајача. А види ово – Србија трпи ’заклетог непријатеља’ под својим кровом.“⁵³ Вест о атентату у Сарајеву Ђорђевића затиче у Бечу.

„Бивши српски председник Владе Владан Ђорђевић, познат по својим памфлетима, који је у време последње кризе објавио надмене публикације, пуне увреда нашег царства, ’Арбанаси и велике силе’ и ’Куда идеш, Аустријо?’, налази се у Бечу. Он, који ни пре није био способан за овај задатак, покушава сада на више места, као изасланик Пашићевог кабинета, да ублажи негативан став према Србима и да својим улепшавањем стања допре до бечке штампе.“⁵⁴

⁵⁰ Vladan Georgevitch, *Quo vadis Austria...*, 1913, стр. 32.

⁵¹ Н. Minist. Z. 7723 P., *Post- und Telegraphen – Verordnungsblatt für das Verwaltungsgebiet des k. k. Handelsministeriums*, Wien, 21. 2. 1914, стр. 1.

⁵² Прашки лист *Čech* објављује у четири наставка Ђорђевићев текст „Rakousko-Uher. a Srbsko“ (16./17./ 18./ 22. 7. 1914.

⁵³ Alexander Roda Roda, *Serbisches Tagebuch*, Berlin: Ullstein, 1918. (садржаји овог дневника су објављивани и у аустроугарској ратној штампи од 1915–1918). Овде цитирано по: Гордана Илић Марковић: *Poga Poga...*, 2017.

⁵⁴ *Reichspost*, 2.7.1914, стр. 25.

Из Беча одлази у Цариград у који је стигао због болести своје старије ћерке. Синови који су се већ борили у Балканским ратовима поново су мобилисани, а жена оболева. Ђорђевићи се у јесен 1914. враћају у Србију, прво у Крагујевац, одакле у лето 1915. прелазе у Врњачку Бању.⁵⁵ Заједно са још дванаест српских политичара који су се у време окупације Србије затекли у овом граду у новембру 1915. бива ухапшен⁵⁶ и 26. јануара 1916. спроведен у Београд, где му убрзо пристиже вест да је његова жена Паулине умрла у Врњачкој Бањи. Аустријска штампа јавља да није јасно „шта га је навело да се опет појави управо у Београду“, те да „у случају Ђорђевића треба бити на опрезу. [...] Ексцеленција очито долази са српског фронта, ако није заборавио на своју заклетву 'Ако икада дође до тога да Монархија покуша да анектира Србију, тада ће и саме српске жене и девојке скинути своје траке Црвеног крста и затражити мушко одело и пушке, тада ће и људи тако стари као и последњи аустрофил Србије, поћи у рат.“⁵⁷ У јуну стиже одлука о прогону Ђорђевића из Србије из политичких разлога, судбина коју дели са хиљадама других српских цивила, који бивају интернирани или конфинирани широм Аустроугарске.

За Беч одлази са млађом ћерком и њеном децом. За место боравка одређено му је подручје општине Рабс на Таји (Raabs an der Thaya) у Доњој Аустрији⁵⁸, у којој је, по правилима о конфинацији, био обавезан да се издржава о свом трошку, што је за Ђорђевића којем није исплаћивана пензија, а синови и зет били у егзилу, представљало велики проблем две и по године колико је провео у изгнанству. Аустријска штампа, која је годинама до тада пратила сваки Ђорђевићев долазак и одлазак из Беча, као и његова пристизања са породицом на бањска лечења и одморе у Аустроугарску, не оглашава се ниједним извештајем о бившем министру као заробљенику у Аустрији. Како сам наводи у својим сећањима, а на шта се позивала и аустроугарска штампа од почетка рата до окупације Србије, разлог за изгнанство Ђорђевића представљале су његове политичке публикације из 1913. године. Ратна аустроугарска пропаганда по његовом хапшењу у Врњачкој Бањи извештава о судбини Ђорђевића⁵⁹, не пропуштајући при томе да истакне његову везаност за Беч и значај који је Беч имао за њега:

⁵⁵ Сузана Рајић, *Владан Ђорђевић...*, стр. 304–306.

⁵⁶ Телеграфска вест истог садржаја о заробљавању „13 бивших српских министара, који су избегли у Врњачку Бању и међу којима је и бивши председник Владе Владан Ђорђевић“ пренесена је у више аустроугарских новина у периоду од 16. до 23. новембра 1915.

⁵⁷ *Linzer Volksblatt*, 6.2.1916, стр. 2.

⁵⁸ У тој општини било је смештено око 500 конфинираца, претежно држављана Енглеске, Русије, Француске и Србије – интелектуалци, трговци, службеници и банкари са својим породицама. Српских држављана је било 69, не рачунајући чланове њихових породица. (Mundschütz, Reinhard: *Raabs a der Thaya*, у: *Die Internierungslager für Zivilisten In Niederösterreich während des Ersten Weltkrieges*. 2018, <https://vereinnetzwerkblog.wordpress.com/2018/05/13/die-internierungslager-fuer-zivilisten-in-niederoesterreich/> 16.3. 2019.

⁵⁹ „Eine interessante Erinnerung“, *Allgemeiner Tiroler Anzeiger*, 22.11. 1915, стр. 3;

„Необичан развој каријере једног медикара, који се, по сопственим наводима, својим трудом и енергијом пробијао кроз сва тешка искушења [...] Др. Владан Ђорђевић у Бечу није странац. Овде је завршио студије медицине, осећао га је као своју домовину, када је због несугласица са краљем Александром напустио своју домовину и ослободио пут за Драгу. [...] Ко год да се сусрео са овим чудним човеком стекао је утисак о необичној личности која се не уклапа ни у какав шаблон. Својом висином, крупном грађом, маркантном главом, коврцавом брадом и продорним црним очима лично је, чак и елегантно западњачки одевен, на једног од оних јунака своје домовине о којима његов народ пева и приповеда. Јединствен је био звук његовог говора [...] природног бечког. Беч је био и остао његова изабрана домовина.“⁶⁰

У своју кућу у Београд враћа се новембра 1918. И у изгнанству води белешке. Успомене на ратне године објављује у *Политици* већ 1919. под насловом *Министар у ропству*⁶¹. Напушта Београд већ 1920. године и десет последњих година живота проводи повучено у Бечу, концентрише се на сређивање и писање својих приватних и политичких мемоара, објављује и повремено држи предавања у словенским удружењима у Бечу. Новине углавном пропраћају те догађаје као и одласке „бившег српског председника Владе“ у бањска лечилишта или доносе вест о проглашењу Ђорђевића за почасног доктора медицине Универзитета у Београду (1926). У Србији штампа први део своје књиге *Успомене*⁶². Због незаинтересованости јавности, те тиме и издавача да настави штампање, даљих пет томова, најављених у предговору прве књиге, остају необјављени. О двадесетпетогодишњици мајског преврата, 10. јуна 1928. године, која је у Аустрији пропраћена новинским чланцима, за своје виђење догађаја упитан је и Ђорђевић, „један од најправичнијих људи, које је Србија икада имала“⁶³. У Србију ретко одлази. Када се 31. августа 1930. у санаторијуму у Бадену код Беча завршава његов живот, листови широм Аустрије јављају о смрти др Владана Ђорђевића, „бечког студента“, „бившег председника Владе“, „Бизмарка југоистока“ и „пријатеља Аустрије“. Илустровани бечки часопис доноси фотографију сахране у Београду.

* * *

О преко шездесет година колико је протекло од првог доласка двадесетогодишњег студента Ђорђевића у Беч 1863. до смрти др Владана Ђорђевића, бившег министра Србије 1930. у санаторијуму крај Беча, остао је нимало занемарљив траг у аустријској политичкој јавности. И поред променљивог става и Ђорђевића према Аустрији и Аустрије према

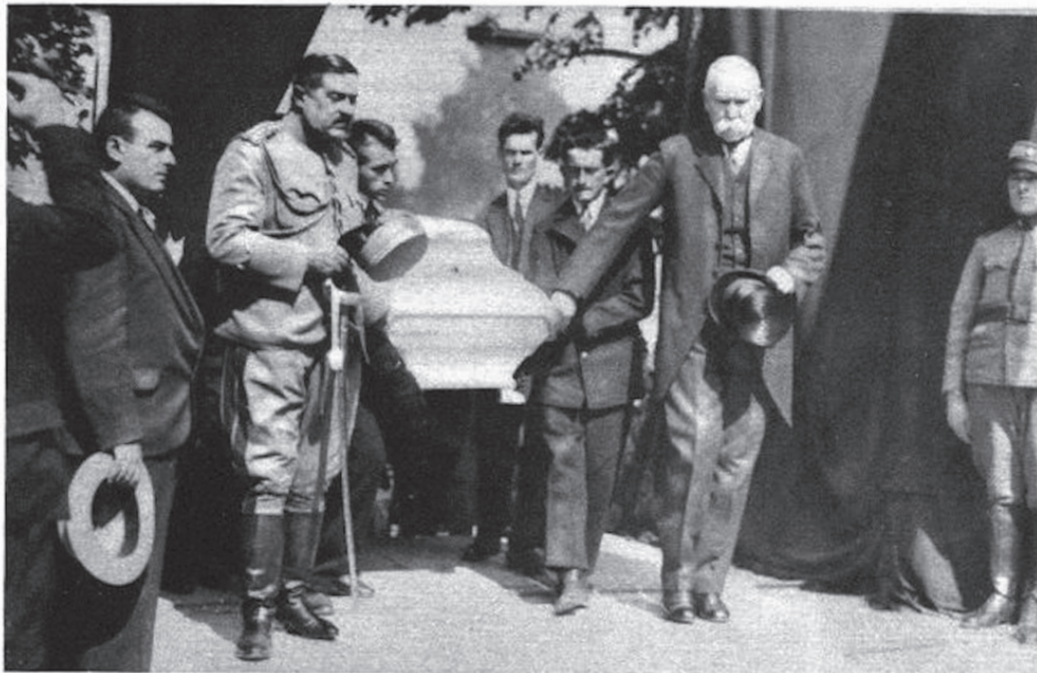
⁶⁰ *Neues 8Uhr Blatt*, 22.11. 1915, стр. 9.

⁶¹ Министар у ропству. Успомене Др. Владана Ђорђевића, *Политика*, 1919, 23.10, стр. 1–2, 30.10, стр. 1–2, 4.11, стр. 1–2; 8.11, стр. 1–2; 14.11, стр. 1–2, 19.11, стр. 1–2...

⁶² Др. Владан Ђорђевић, *Успомене. Културне скице из групе његовог деветнаестог века*, књ. I, Нови Сад: Јовановић и Богданов, 1927.

⁶³ Die Blutnacht im Konak, *Der Tag*, 10.6. 1928, стр. 13–14.

њему, задржава се поштовање аустријске јавности према овом политичару и дипломати. Исто тако ни Ђорђевића, чак ни у текстовима који су критички усмерени ка аустријској политици према Балкану, не напушта вера у могућност суживота и разумевања две земље. Ако то није успео да оствари на државном плану, на приватном јесте. Не би се могло са сигурношћу тврдити из којег града је одлазио, а у који се враћао тих година. Сигурно је да су и Србија и Аустрија за Ђорђевића, како приватно, тако и за његову политичку идеју биле подједнако значајне.

Das Begräbnis des einstigen serbischen Ministerpräsidenten Dr. Vladan Georgievic, der in der Vorwoche in Wien starb, fand in der Kathedrale von Belgrad statt. Der Ministerpräsident General Peter Žitović und Vizepräsident Uzunović trugen den Sarg.

Слика 1. „Погреб бившег српског председника Владе др Владана Ђорђевића, који је прошле недеље умро у Бечу, одржан је у Саборној цркви у Београду. Ковчег су носили председник Владе генерал Петар Живковић и потпредседник Узуновић.“, Wiener Bilder, 14.9.1930, стр. 3.

DIE WIENER JAHRE VON VLADAN ĐORĐEVIĆ

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Wiener Jahre von Vladan Đorđević erstrecken sich, mit längeren Unterbrechungen, auf fast 70 Jahre. Als Medizinstudent mit dem serbischen staatlichen Stipendium kam der junge Đorđević 1863 in die Hauptstadt der Österreichisch-Ungarischen Monarchie und starb in der Republik Österreich 1930. Dieser Artikel legt den Schwerpunkt auf den Zeitraum zwischen 1900 und 1930 und analysiert die Veröffentlichungen von Đorđević in Österreich und Deutschland und die Berichterstattung über ihn und seine Publikationen. Die Wechselhaftigkeit in der politischen Karriere von Vladan Đorđević, wie auch das damalige ambivalente Verhältnis zwischen Österreich und Serbien, spiegelte sich durchaus in den Artikel über ihn in der österreichisch-ungarischen und später österreichischen Presse. Unabhängig davon, ob sein Agieren oder die veröffentlichte Schrift positiv oder negativ in dem jeweiligen Artikel dargestellt wurde, blieben einige Konstanten in der Beschreibung seiner Person. Zu den Prädikaten: ein „Austrophil“ und „ein Freund der Obrenowitsch Dynastie“ wurde insbesondere sein Bezug zu Wien hervorgehoben und er als „Wiener Student“ und „ein Mann, dessen Wahlheimat Wien“ sei beschrieben. Ab 1900 bis zu seiner Verhaftung 1916. wird Đorđević ausnahmslos „der serbischer Ministerpräsident a. D.“ und in der Zwischenkriegszeit als Dr. Vladan Đorđević betitelt.

Mit unterschiedlicher Intensität erscheinen die Artikel von und über Đorđević in der Zeit während er serbischer Ministerpräsident war (1897-1900), in den darauffolgenden Jahren seines „freiwilligen“ Aufenthaltes in Österreich (1900-1905) – ausgelöst durch die Heirat von Alexander Obrenović mit Draga Mašin und dessen Ermordung nach drei Jahren, weiter in der Zeit der Balkankriege (1912-1913) – als er als Gesandter der Regierung Serbiens in Österreich und Deutschland Vorträge über die serbischen Ziele auf dem Balkan hält und die Publikationen „Albanesen und die Großmächte“ sowie „Quo vadis, Austria?“ veröffentlicht. Mit dem Kriegsausbruch wurde häufig aus diesen zwei, wie auch aus seinen Publikationen über die Obrenowitsch-Dynastie, die Anfang des 20. Jahrhunderts publiziert waren, zitiert. Über Đorđević selbst erschienen in Bezug auf seine Verhaftung im okkupierten Serbien 1915 nur einige telegraphische Pressemeldungen. Sein zweieinhalbjähriges Konfinieren in Österreich während des Estern Weltkrieges war kein Thema in der österreichisch-ungarischen Presse. Đorđević entschied sich das letzte Jahrzehnt seines Lebens in Wien zu verbringen. Er tritt selten auf und lebt fern der österreichischen Öffentlichkeit. Vergessen ist er dennoch nicht. Immer wieder wird aus seinen Werken zitiert. Als Đorđević in Baden bei Wien stirbt, erscheinen in mehreren Zeitungen Nachrufe. Ob Đorđević zeit seines Lebens immer wieder nach Wien oder nach Belgrad zurückkehrte, kann nicht mit Sicherheit gesagt werden. Serbien und Österreich waren und blieben für Đorđević's politische Idee, wie auch für ihn privat, von gleicher Wichtigkeit.